

גבורה

הרצאה במסיבת חנוכה בבית רבקה מרים. חנוכה תשפ"ג

מאת יהודה ליבס

הנושא שהעלתה רבקה הפעם, מחזיר אותי ששים שנה לאחור, כשבתיכון הליד"ה אירגנו לנו ויכוח פומבי, דיבייט, בשאלה אם עניינה של חנוכה זה נס או גבורה. אני ניסיתי אז לערער את עצם הדיכוטומיות בין שני מונחים אלה, ועתה אשוב לכך, בבחינה מדוקדקת יותר של המונח גבורה.

גבורה איננה ניגודו של נס, להפך גבורות הם נסים. זה עניינה של הברכה השנייה של השמונה עשרה, שנקראת ברכת גבורות, ובה מודים אנו על גבורות ה', כלומר על הניסים שהוא עושה, ולא בתחום המלחמתי, אלא בהיפוכו, בהחייאת מתים והורדת גשמים.

ובאשר לחנוכה, ניצחון המכבים הוא בוודאי עניינא דיומא, ובוודאי טבועה בו הגבורה. בספר מכבים הראשון (ג, 3) מכונה יהודה המכבי בתואר גיבור. הספר אומנם אבד במקורו העברי, אך תואר זה זורח מתוך התרגום היווני המצוי בידנו, שגורס כאן את המלה גיאס, המשמשת בתרגום השבעים לתורה כתרגום של 'גיבור'. וכך אנו גם שרים, במילותיו של לוי קיפניס בניגון של הנדל, באורטוריה יהודה המכבי, 'על ראש המנצח מכבי גיבור'.

אך לא כך הוא במסורת היהודית. בתפילת 'על הניסים', הוא הקטע שמוסיפים בחנוכה לתפילת שמונה עשרה, הגבורה מיוחסת דווקא לאויב היווני: 'ומסרת גיבורים ביד חלשים'. מכאן אפשר אולי להסיק שאולי דווקא החולשה היתה אם הניצחון.

רעיון מופרך זה מתחזק אולי לפי השוואה לניצחון על עמלק, שמתואר במלים (שמות יז, יג): וַיִּחַלֵּשׁ יְהוֹשֻׁעַ אֶת עֲמֶלֶק וְאֶת עֲמוֹ לְפִי חֶרֶב. יהושע לא גבר אפוא אלא חלש. וזה מסתבר לפי מצב ישראל אז, שהיה חלש, כפי שאפשר ללמוד גם ממקום אחר המתאר אותו מאורע (דב' כה, יז-יח): זָכוֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לְךָ עֲמֶלֶק בְּדַרְךָ בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרָיִם. אֲשֶׁר קָרָךְ בְּדַרְךָ וַיִּזְנֶב בְּךָ כָּל הַנְּחָשָׁלִים אֲחֵרֶיךָ וְאֶתְּהָ עֵיפִי וַיִּגַע וְלֹא יָרָא אֱלֹהִים. (נחשלים אותיות חלשים).

הניצחון על עמלק הגיע לא בגבורה אלא בתחבולה מאגית. הרמת הידיים של משה, שגם הוא לא היה גיבור גדול ולא הצליח להרימם בעצמו, כפי שמסופר בפסוק הקודם לחלישת יהושע (שמות יז, יא-יב): וְהָיָה כַּאֲשֶׁר יָרִים מֹשֶׁה יָדוֹ וְגָבַר יִשְׂרָאֵל וְכַאֲשֶׁר יִנְיַח יָדוֹ וְגָבַר עַמְלֵק. וַיְדִי מֹשֶׁה כְּבָדִים וַיִּקְחוּ אָבֶן וַיִּשִׁימוּ תַחְתָּיו וַיֵּשֶׁב עָלֶיהָ וְאַהֲרֹן וְחֹזֵר תָּמְכוּ בְיָדָיו מִזֶּה אֶחָד וּמִזֶּה אֶחָד וַיְהִי יָדָיו אֲמוֹנָה עַד בֹּא הַשָּׁמֶשׁ.

בקיצור, כפי שאמר החכם מכל אדם (קהלת ט, יא): לא לגבורים המלחמה. אלא (משלי כד, ו): כי בתחבולות תעשה לך מלחמה ותשועה ברב יועץ.

משהו על עניינה הדיאלקטי של גבורה נוכל ללמוד מתורת הקבלה. שם כידוע 'גבורה' הוא השם המובהק של מידת הדין, חסד מימין וגבורה משמאל. ולא בכדי המייצג המובהק של הגבורה הוא האריה הגיבור שבחיות, 'היה גיבור כארי' נאמר בפרקי אבות (ה, ה), ובראש שולחן ערוך: 'יתגבר כארי לעבודת הבורא'. ולא בכדי 'אריה' זה בגימטריה 'גבורה'.

אבל, למרבה הפלא, במרכבת יחזקאל, ובפירושים הקבליים שלה, 'אריה' נמצא דווקא בצד ימין, צד החסד. ובגימטריה אריה וגבורה הם גם חסד כפול שלוש. חסד זה ע"ב, וגבורה זה רי"ו. מה שמזכיר את את קריעת ים סוף שנקרע בשם ע"ב כפול שלוש, לפי שלושת הפסוקים המתארים זאת, שכל אחד מהם כולל שבעים ושתיים אותיות, כידוע ליודעים.

עיון נוסף במשמעות החסד והגבורה הקבליים יוכל להפתיע. חסד קשור בקבלה למידתו של הכהן, שעניינו בזבח הקרבן, הריגת הבהמה ושפיכת דמה, וגבורה קשורה למידת הלוי, שעבודתו בשירה וזמרה. אכן לפי הקבלה המוזיקה שייכת דווקא לתחום הגבורה, וכן הצחוק, מידת יצחק.

הפתעה דומה בנוגע לגבורה הקבלית צפויה גם באשר לסוגיית זכר ונקבה. גבורה היא לכאורה מידת הזכר, שהרי עצם המלה 'גבורה' נגזרה מ'גבר'. אלא שבקבלה גם ההפך הוא הנכון. גבורה של מעלה היא בינה, וגבורה תחתונה היא השכינה, מידת הדין הרפה. הזכר, תפארת הוא דווקא מידת הרחמים.

והזהר מדייק: 'דינין דדכורא תקיפין ברישא, בסופא נייחין, דנוקבא באיפכא' (ח"ב קעח ע"א). זאת, דומני, תופעה מוכרת. הבחורים בדייט הראשון רגילים להתפאר בעלילותיהם בצבא וכו', ורק אחר כך נחשפים

צדדים אחרים, מסוגים שונים. והבחורות תחילה תמיד רכות ונחמדות, ואחר כך בהרבה מקרים מתגלה הקושי, הדין והגבורה.

אם לחזור למלחמות המכבים, נראה שגם בהן התפקיד העיקרי היה דווקא לחסד. עיקר הלוחמים נגד היוונים נקראו בספר מכבים הראשון (ב' 42) לא גיבורים אלא דווקא חסידים, 'קהל חסידים' (בטקסט המצוי, המתורגם כאמור ליוונית, מובאת המלה בתעתיק: סינאגוגה של אַסִידִיוּ).

כפי שכבר ציינו חוקרים, לכת זו בוודאי מתכוון גם מזמור קמט בתהילים, המדבר על חבורה מלחמתית במיוחד המכונה קהל חסידים: הַלְלוּ־יָהּ שִׁירוּ לֵה' שִׁיר חֲדָשׁ תְּהַלְתוּ בְּקֵהל חֲסִידִים. יִשְׂמַח יִשְׂרָאֵל בְּעֲשׂוֹי בְּנֵי צִיּוֹן יְגִילוּ בְּמִלְכָם. יְהַלְלוּ שְׁמוֹ בְּמַחֹל בְּתֶף וְכַנּוֹר יִזְמְרוּ לוֹ. כִּי רוּצָה ה' בְּעַמּוֹ יִפְאַר עַבְדָּיו בִּישׁוּעָה. יַעֲלֶזוּ חֲסִידִים בְּכָבוֹד יִרְנְנוּ עַל מִשְׁכַּבֹּתָם. רוֹמְמוֹת אֵל בְּגֵרוֹנָם וְחָרַב פִּיפְיוֹת בְּיָדָם. לַעֲשׂוֹת נִקְמָה בְּגוֹיִם תּוֹכַחוֹת בְּלֹאֲמַיִם. לְאֲסֹר מַלְכֵיהֶם בְּזָקִים וְנִכְבְּדֵיהֶם בְּכַבְּלֵי בְרָזֶל. לַעֲשׂוֹת בָּהֶם מִשְׁפָּט כְּתוֹב הַדָּר הוּא לְכֹל חֲסִידָיו הַלְלוּ־יָהּ.

צאצאיהם של אלה, ככל הנראה, הם הנקראים היום נוער הגבעות. ועליהם ניבא בלעם (במ' כג, ח-ט): מָה אֶקַּב לֹא קִבָּה אֵל וּמָה אֶזְעַם לֹא זָעַם ה'. כִּי מְרֹאשׁ צָרִים אֶרְאֶנּוּ וּמִגְבְּעוֹת אֲשׁוּרְנוּ הֵן עִם לְבָדָד יִשְׁנֹן וּבְגוֹיִם לֹא יִתְחַשֵּׁב:

אין לומר, עם זאת, שחסידים מלחמתיים כאלה מנותקים ממידת הגבורה. על בר יוחאי, הגיבור הזוהרי המפורסם, הצדיק והחסיד, נאמר בשיר המפורסם של ר' שמעון לביא: בֵּר יוֹחָאי נֶאֱזַרְתָּ בְּגִבוּרָה, וּבְמִלְחָמָת אֲשֶׁר־דַּת הַשְּׁעָרָה, וְחָרַב הוֹצֵאתָ מִתְּעָרָה, שְׁלַפְתָּ נֶגֶד צוּרְרֵיךָ.

לתיאור מלחמתי כזה של רשב"י אינני מכיר מקור בספר הזוהר. ואולי, כפי ששטחתי במאמרים שכתבתי על כך, הכוונה לא לרשב"י המתואר בזוהר, אלא לאחד מממשיכיו בתנועה הזוהרית, ואולי לר' שמעון לביא עצמו. אגב הכינוי לביא מתאים לרשב"י המכונה אריה גם בתלמוד (בבא מציעא, פד ע"ב) וגם בזוהר (ח"ב, טו ע"א), ואריה כזכור גבורה הוא.

שירו של לביא בנוי על סדר עשר הספירות, ולא רק מידת גבורה מיוחסת בו לבר-יוחאי. גבורתו של רשב"י משולבת היטב בתכונות אחרות שלו, בקשרו המיוחד עם האל וכל ספירותיו. וכך הוא כדומה גם באשר לגבורת המכבים.